

BELTRAN i CAVALLER, Joan Salvador (2010): *Vocabulari de cruïlla. Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, 2 volums, Onada edicions: Benicarló, 888 p.

Reportem la publicació del *Vocabulari de cruïlla*, del tortosí Joan Salvador Beltran i Cavaller, que compta en el seu haver amb una llarga i fecunda trajectòria com a professor i coordinador de cursos de català i de reciclatge i que, a més, és autor d'obres que han obtingut molt de ressò. Ens referim a *L'estàndard occidental: una proposta sobre l'estàndard català a les terres del darrer tram de l'Ebre*, publicada l'any 1986, i als manuals de didàctica del català *Cruïlla. Curs de llengua i Aïnes. Exercicis de llengua i claus de correcció*, elaborats juntament amb el professor Josep Panisello i publicats l'any 2002.

Bon coneixedor de la parla tortosina i de l'especificitat d'aquest subdialecte en el conjunt del domini lingüístic, l'autor també coneix de primera mà les contrarietats que ha d'afrontar i que deriven, sobretot, de la partició de l'àrea dialectal tortosina entre les administracions valenciana i catalana, la qual cosa propicia que en aquesta àrea arrelin uns models lingüístics excessivament polaritzats entorn dels dos grans centres difusors de formes lingüístiques prestigiades. Això compromet la cohesió dialectal del territori per tal com els parlants tendeixen a substituir les solucions que els són pròpies per les que privilegien les capitals administratives respectives.

Tenint present el context esmentat, s'entén millor la dimensió programàtica del *Vocabulari de cruïlla* que, molt resumidament, consisteix a oferir un repertori de mots i expressions pròpies del tortosí que, alhora, convergeix vers un model de llengua referencial. Res, doncs, no és gratuït en aquesta obra i tant la selecció del lèxic com l'organització de la informació continguda en els articles lexicogràfics és el resultat d'un pla meditat curosament i dut a terme amb una metodologia exemplar.

* * *

El vocabulari consta de dos volums i té els continguts següents: el primer volum comença amb un apartat d'«Agraïments» (p. 7), seguit d'una «Presentació» (p. 9-28). A continuació, comença el «Vocabulari» pròpiament dit (p. 29-454), que inclou els articles que van de la lletra *a* a la *g* (*abadejo – a la golumbè*), i acaba amb un «Annex d'il·lustracions» (p. 455-472) corresponents a alguns dels articles d'aquest volum. El segon volum inclou els articles que van de la lletra *h* a la *z* (*haure – zinc*) (p. 479-867), seguit també d'un «Annex d'il·lustracions» (p. 871-888).

Tot seguit, donem compte dels principals aspectes relatius als textos introductoris, a la selecció de les unitats lèxiques i a l'estructura dels articles del vocabulari.

1. Els textos introductoris al vocabulari

El títol, *Vocabulari de cruïlla*, al·ludeix a l'àrea dialectal del tortosí que, com s'especifica en el subtítol, comprèn les Terres de l'Ebre i el Maestrat, juntament amb la comarca dels Ports i la comarca aragonesa del Matarranya, i que es correspon aproximadament amb la circumscripció de la diòcesi de Tortosa. Per la situació geogràfica, el tortosí se sol caracteritzar amb un parlar de transició entre el català nord-occidental i el meridional.

La «Presentació» consta de cinc paràgrafs inicials, en què s'enuncia el pla de l'obra, i de tres apartats titulats «Antecedents», «Bibliografia bàsica d'aquest treball» i «Característiques dels articles». En els paràgrafs inicials, Beltran explica que el seu treball abraça els vessants lexicogràfic, dialectològic, de codificació i divulgació, i de recuperació. Pel que fa al vessant lexicogràfic, «recull tot un seguit de mots catalans que s'usen o s'han usat» en el parlar de Tortosa, «mira de situar amb quin valor i en quins contextos són emprats i n'ofereix una definició»; pel que fa al vessant dialectològic, «es fixa principalment en aquell escàs 20 % de mots que no són d'ús general i, d'aquests, selecciona els que tradicionalment s'han emprat a l'àrea del dialecte tortosí». Aquest treball també té relació amb la codificació i la divulgació, «perquè pot servir per a difondre la grafia que correspon a cadascun dels mots que recull»

i, amb la recuperació, «perquè té l'objectiu de recordar —o fer conèixer— i de recuperar l'ús d'un seguit de mots molt nostres, que havien estat d'ús general a la nostra àrea dialectal i que, en els darrers cinquanta anys, han sofert una reculada notable».

El contingut de l'apartat «Antecedents» s'estructura en cinc subapartats titulats «La lexicografia», «La dialectologia», «Codificació i difusió del model codificat», «Geografia dialectal» i «Objectius i característiques d'aquest treball». En els tres primers, es repassa la tradició lexicogràfica i dialectològica catalanes i el procés de fixació de la normativa del català, sense oblidar les principals aportacions fetes en cadascun d'aquests àmbits des de terres tortosines. En el quart, se situa el tortosí en el context del domini lingüístic i s'inclou un mapa dels dialectes. En el cinquè i últim subapartat, es fa avinent que l'objectiu principal del *Vocabulari* consisteix a «situar en el context de la llengua formal tot un seguit de mots corrents en el dialecte tortosí» i se n'exposen les principals característiques. Es fa saber que la nomenclatura s'ha seleccionat a partir del despullament de sis lèxics d'àmbit local i d'una dotzena de textos d'autors tortosins, prèviament digitalitzats,¹ que l'exemplari de l'obra procedeix bàsicament d'aquesta col·lecció de textos i que, atès que són prenmatius, s'ha decidit normalitzar-ne l'ortografia. També es fa saber que, quan un mot del vocabulari no es documenta en el corpus textual despullat, es recorre a textos d'altres autors que, però, no se citen en la bibliografia, a textos extrets d'Internet, a textos del *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans o, fins i tot, a testimonis de la llengua oral.

A l'apartat «Bibliografia bàsica d'aquest treball» hi ha la relació dels reculls lèxics de referència i dels autors i obres del corpus. De lèxics, n'hi ha sis d'àmbit local, a saber, Ramon Arabia i Solanas (1887), *Vocabulari y notas recullidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro*; Hilari Costa (1921), *Contribució al vocabulari de la navegació fluvial*; Joaquim Garcia Girona (1922-1928), *Vocabulari del Maestrat* (A-G); Francesc Mestre i Noè (1915), *Vocabulari català de Tortosa*; Maties Pallarès (1921), *Vocabulari de Penarroja*; i Carles Salvador (1943), *Petit vocabulari de Benassal*. També hi ha sis lèxics d'àmbit general, a saber, *Diccionari català-valencià-balear [DCVB]* d'Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana [DECat]* de Joan Coromines, la versió en disc compacte de la primera edició del *Diccionari de la llengua catalana [DIEC]* de l'Institut d'Estudis Catalans, la versió en línia de la segona edició d'aquesta obra, el *Diccionari general de la llengua catalana [DGLC]* de Pompeu Fabra i la versió en línia del *Gran diccionari de la llengua catalana* d'Enciclopèdia Catalana.

En el corpus textual hi ha representats sis escriptors tortosins del primer terç del segle xx que, si bé escriuen amb una ortografia prenmativa, estan avalats per la genuïtat o el "castissisme", com diu Beltran. La nòmina és representativa de l'estat de la llengua a començament del segle passat i també de les diverses actituds tocant al procés de codificació que es duia a terme aleshores, perquè inclou escriptors com els folkloristes Moreira i Bayerri, partidaris d'un model lingüístic més "regionalista", però també d'altres, com Francesc Mestre i Noè, que tot i mostrar una clara preferència pel lèxic tortosí, amb el temps adoptaran l'ortografia normativa.

El corpus es compon de dotze obres que sumen 5.456 pàgines. La relació completa d'autors i obres és com segueix: Enric Bayerri, *Refraner català de la comarca de Tortosa*, 4 volums, (1936-1979); Joaquim Garcia Girona, *Seidia. Poema valencià del principi de la Reconquista* (1920); tres obres de Francesc Mestre i Noè: *Giripigues tortosines. Brots de Història i Filosofia popular*, (1915), *Tempus vita et opera Jacobi Tio et Noé*, (1927), i *La Renaixença de Catalunya i'ls periodistes i literats tortosins del Renaixement*, (1934); dues obres de Joan Moreira: «Un panoli tortosí» i «Ahorrem!», publicades dins *Del folklore tortosí. Costums, ballets, pregaries, parèmies, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa*, (1934); Ramon Vergés Paulí, *Espurnes de la llar. Costums i tradicions tortosines*, vol. I (1909), vol. V (1923) i vol. VI (1934), i tres treballs continguts dins *Certamen literari de Tortosa*, (1928), 2 volums: «Devoció dels consellers a la Verge de la Cinta», del volum I, «Cançons tortosines», del volum II, i «Les cintes dels portals. Llegenda històrica (Siti de 1642)» també del volum II; i Josep Vergés i Zara-

1. Devem aquesta informació a la comunicació personal de l'autor.

goza, *Recordances (Història d'un home sense història)* (1925). El corpus textual es completa amb el buidatge de dues obres de la llengua antiga: els *Costums de Tortosa*, de Pere Tamarit i Pere Gil, i *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfor Despuig, de les quals se serveix l'autor per a certificar l'antiguitat d'algun mot.

Tanca el repertori bibliogràfic un conjunt d'obres especialitzades emprades per a documentar els noms locals de plantes, peixos i ocells.

En el tercer i últim apartat de la «Presentació», titulat «Característiques dels articles», es detallen els trets principals dels articles lexicogràfics, que no resumirem ara, sinó en la part d'aquesta ressenya dedicada a l'estructura dels articles.

2. La selecció de les unitats lèxiques

Val la pena que ens deturem, ni que sigui breument, a considerar alguns aspectes relacionats amb la selecció de les unitats lèxiques del *Vocabulari*, perquè són il·lustratius de la tasca dialectològica, de codificació i divulgació i de recuperació duta a terme per Beltran.

El vocabulari consta de 2.691 articles dels quals, 2.137 també figuren en el *DIEC*, xifra que representa prop del seixanta per cent del lèxic del *Vocabulari*. Convé remarcar que bona part del lèxic tortosí del *DIEC* ja és en el *DGLC*. Com indica el mateix Beltran en una altra obra,² la presència tan significativa de lèxic tortosí en el diccionari normatiu s'explicaria perquè Pompeu Fabra tingué a l'abast reculls lèxics d'autors de l'àrea de Tortosa —el diccionari Labèrnia (1839) i els vocabularis, adés citats, que Francesc Mestre i Noè, Hilari Costa i Maties Pallarès publicaren en el *Butlletí de dialectologia catalana*.

El *Vocabulari de cruïlla* no és un recull exhaustiu del lèxic tortosí, sinó una tria de mots i expressions d'aquest parlar, particularment d'aquells que no formen part del cabal general de la llengua i «que s'usen o s'han usat» fins fa relativament poc temps.

La tria de les unitats lèxiques del vocabulari s'ha dut a terme atenent als criteris següents: 1r) s'incorporen mots d'ús exclusiu en el dialecte tortosí, com ara *carrucada*, *guai*, etc., fins i tot es dona entrada «a algun mot denunciat com a castellanisme, però que a les nostres terres ha desenvolupat un sentit que no existeix en castellà», per exemple, **andrino*, 'raça de pruna petita'; 2n) si un mot compta amb un o més geosinònims, s'incorpora el que és d'ús en tortosí i se n'exclouen els altres, per exemple, es dona entrada al mot *granera* però no a *escombra*; 3r) s'inclouen mots d'ús corrent en tortosí que en la resta del domini són exclusivament literaris, com per exemple, *àdhuc*; 4rt) s'inclouen «mots d'ús quotidià [...] que avui ens semblen estrictament literaris o propis només d'altres contrades [...] com ara *safata*, *catifa*, *almoïna*, *escorxeria*, etc., que actualment han estat substituïts pel castellanisme corresponent» amb el propòsit de recuperar-ne l'ús; 5è) s'inclouen accepcions pròpies del tortosí i es prescindeix dels valors inusitats en aquesta parla i també d'aquells que són d'ús general en tot el domini; per exemple, hi figura el mot *galtera* amb el sentit de 'falda d'una muntanya', i s'obvien la resta de significats d'aquest mot que dona el *DIEC*; i, 6è) s'inclouen mots catalans que prenen un sentit diferent en tortosí; per exemple, es dona entrada al mot *llunada* amb el sentit de 'clariana de sol', mentre que el *DIEC* entra l'adjectiu *llunat-ada* amb els sentits següents: «Que té forma de mitja lluna» i «Cobert de llunes d'oli o de greix».

Per últim, en l'àmbit de la codificació, cal destacar la tasca, ben meritòria, d'establiment de la forma gràfica de bon nombre de mots que no figuren en el *DIEC*.

2. BELTRAN i CAVALLER, Joan (2006), «Els parlars de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella, (16 i 17 de desembre de 2005)*, Institut d'Estudis Catalans i Ajuntament de Morella, Barcelona-Morella, p. 121-129.

3. Estructura dels articles

Els articles lexicogràfics contenen la informació següent: 1r) lema, 2n) fonts lexicogràfiques, 3r) en els articles dedicats a noms d'animals i plantes, informació enciclopèdica, 4rt) exemples d'ús, 5è) distribució geogràfica i 6è) etimologia. S'hi troba a faltar, però, l'assignació de categoria gramatical, informació que s'ha d'inferir de les dades dels diccionaris de referència que figuren en gairebé tots els articles.

La disposició de la informació continguda en el vocabulari i l'estructura dels articles lexicogràfics és com segueix: els articles estan disposats en dues columnes. Els lemes van escrits en capitals i negreta i s'indexen per ordre alfabètic. Els mots homònims es tracten en articles independents que van numerats amb un superíndex, però si els homònims tenen un origen etimològic comú, Beltran els sol tractar en un article únic (*aguaitar*); els castellanismes van precedits per un asterisc.

El lema està format pel mot o expressió que és objecte de descripció. Generalment, consta d'un sol mot però, si el mot descrit té variants —formals o lèxiques— concurrents a l'àrea del tortosí, es fan constar en el mateix lema, per exemple, *sargantana* o *sagrantana*, llevat que una variant formal vingui determinada per l'alternança d'un prefix, cas en què els mots afectats s'indexen en articles independents i es relacionen mitjançant una remissió, com ara *aixerri*, que remet a *xerri*. Tampoc no és rar que en el lema s'hi facin constar derivats, per exemple *broma*, *bromera* (i els derivats *esbromar* i *esbromadora*).

Pel que fa a la forma dels lemes, es pren com a referència la dels vocabularis d'àmbit local, prèvia normalització de l'ortografia, però si un mot no s'hi documenta, la forma triada és la del *DIEC* o, si també manca en aquesta obra, la del *DCVB* o la del *DECat*. La dependència dels vocabularis d'àmbit local a l'hora de determinar la forma gràfica dels lemes, fa que, de vegades, aquests siguin menys explícits i inclusius del que convindria. Per exemple, es dona entrada a l'adjectiu deverbals *abotargat*, que és com el recullen els vocabularis de Francesc Mestre i Noè i de Joaquim Garcia Girona, però entre els exemples d'ús consignats n'hi ha un en forma personal —*s'abotarga*—, cosa que hauria permès d'entrar el verb en infinitiu o, en el cas del lema *adonar-se'n*, que és la forma amb la qual entra el verb el vocabulari de Garcia Girona, s'hauria hagut de prescindir del pronom enclític, si ens atenim a les convencions lexicogràfiques usuals. Per últim, en els articles corresponents a substantius i adjectius de dues terminacions no s'hi sol fer constar la flexió del femení.

A continuació del lema, vénen les fonts lexicogràfiques. Darrera de l'abreviació del diccionari o del vocabulari corresponent, trobem reproduïda la informació que dona relativa al mot descrit. Beltran, doncs, no elabora definicions, sinó que reproduceix les que figuren en les diverses obres de referència, juntament amb els exemples, si n'hi ha. Primer, hi figuren les fonts d'àmbit general, amb el *DIEC* al capdavant, i després les d'àmbit local. Quant al *DIEC*, sempre s'indica si el mot o expressió descrit hi és o no: en cas de ser-hi, se'n reproduceix únicament l'accepció o accepcions pròpies del tortosí. I si aquest diccionari inclou, a més, un geosinònim del mot descrit, també s'hi fa constar. Trobem especialment útil i allionador l'acarament sistemàtic del lèxic aplegat en el *Vocabulari* amb el *DIEC* per dos motius: primer, perquè és un bon mètode de donar compte del grau de convergència del tortosí vers el model de llengua estàndard, representat pel diccionari normatiu, i, segon, perquè, d'una manera implícita, dona clarícies de com s'ha dut a terme la selecció i sistematització del lèxic supradialectal.

Si el mot descrit no figura en el *DIEC* o bé hi ha discrepància entre el sentit que dona aquest diccionari i el que té el mot en tortosí, s'assenyala mitjançant el símbol $\emptyset$. En aquest cas, la primera font lexicogràfica consignada és el *DCVB*, complementada, si cal, amb dades del *DECat*. Seguidament, hi figuren totes les fonts d'àmbit comarcal que donen informació del mot estudiat. I si el dit mot apareix en algun dels vocabularis amb una grafia que reflecteix una pronúncia dialectal destacable, l'autor hi afegeix la transcripció fonètica.

Els articles dedicats a animals i plantes contenen informació exhaustiva de caire enciclopèdic després de les fonts lexicogràfiques i en molts d'ells hi figura també una remissió a l'annex d'il·lustracions, on hi ha una fotografia en color de l'animal o planta descrit.

Els exemples d'ús van escrits en cursiva i entre cometes i duen la referència bibliogràfica abreuja da al final de cada text. Atès que els textos dels exemples són prenortmatius, l'autor ha decidit regularitzar-ne l'ortografia, llevat de les citacions procedents d'obres de la llengua antiga, en què es manté sense canvis el text de les edicions emprades. En els exemples, també assenyala, si escau, la presència de castellanismes (lèxics o sintàctics) mitjançant l'ús d'angles («...») i si el mot foraster compta amb un sinònim usual en la parla tortosina, substitueix l'un per l'altre. En els textos citats manté, tanmateix, certs trets dialectals com ara l'article *lo* i el pronom *mos* en posició proclítica, quan l'ús d'aquests mots s'adequa a les regles fonètiques del registre oral, i també respecta la grafia del mot descrit que s'adapta millor a la pronúncia usual a l'àrea tortosina i el ressalta gràficament escrivint-lo en lletra rodona; per exemple, s. v. *a mitjan*, manté la forma dialectal d'ús corrent, *mitan*.

L'única decisió a la qual gosàriem fer objeccions d'una certa entitat és la de normalitzar l'ortografia dels exemples. En els textos introductoris al vocabulari, Beltran ho justifica bo i dient que «el fet de respectar les diverses solucions ortogràfiques acabaria produint la desorientació del lector corrent». Tot i que entenem el motiu adduït per l'autor, que fonamentalment és de caire pedagògic, no compartim l'opció d'alterar la fesomia original dels textos que formen l'exemplari de l'obra. Basta llegir la descripció de l'estructura dels articles del *Vocabulari* perquè hom s'adoni que l'usuari potencial d'aquesta obra, d'estructura complexa i de contingut especialitzat, no es correspon amb el destinatari descrit com a «lector corrent».

A l'apartat dedicat a la distribució geogràfica s'hi fa constar l'extensió d'ús d'un geosinònim o d'una variant i l'extensió semàntica d'un mot. El marcatge diatòpic es caracteritza per la claredat i precisió de les expressions emprades. Sense voler ésser exhaustius i només a títol orientatiu direm que bona part dels mots del vocabulari que no figuren en el DIEC duen l'expressió «dialecte tortosí». També abunden les expressions com ara «del tortosí en avall», «del tortosí en avall i a les Illes», «del tortosí en avall i al Camp de Tarragona», «general», etc.

Els articles acaben amb un apartat dedicat a l'etimologia del mot tractat i tant les informacions que figuren en aquest apartat com les de la distribució geogràfica procedeixen sobretot del *DCVB* i del *DECat*.

La informació continguda en els sis apartats de què consta l'article lexicogràfic s'enriqueix amb nombroses remarques a les definicions i exemples aportats, amb orientacions precises sobre l'ús dels mots, especialment encertades en el cas dels mots tortosins, i amb notícies de la vida quotidiana de les comarques tortosines que fan d'aquesta obra una lectura molt recomanable i enriquidora.

* * *

El *Vocabulari de cruïlla* destaca per la coherència del pla de l'obra i per la solidesa de la proposta lèxica. Ja hem dit que aquesta obra té molt de programàtica perquè ha estat concebuda i elaborada amb l'objectiu de neutralitzar la pressió que exerceixen els models de llengua difosos des de València i Barcelona sobre el tortosí. En aquest treball, Beltran reprèn un mètode explorat en la selecció del lèxic que figura en els manuals *Cruïlla* i *Aïnes*, i que aleshores ja es va revelar eficaç, consistent a donar preferència als geosinònims de la varietat pròpia que inclou el *DIEC*. Es tracta, per tant, d'una proposta amb un enfocament summament interessant, ja que les solucions lèxiques que hi figuren són d'arrel tortosina però, alhora, s'emmirallen en el model de la llengua de referència.

Així doncs, per bé que els destinataris primers d'aquest vocabulari siguin els parlants del subdialecte tortosí, som del parer que l'interès de l'obra transcendeix amplament l'objectiu que es proposa l'autor, atès que Joan Beltran, que s'ha plantejat el paper que han de tenir els dialectes en l'establiment de la llengua comuna, ofereix un treball que és un exemple reeixit de com la variació dialectal troba l'encaix en la llengua de referència.

Pere MONTALAT
Institut d'Estudis Catalans